

Verslag bijeenkomst Werkgezelschap Godsdienstsociologie en Godsdienst antropologie 30 januari 2015

Aanwezig:

Pieter Boersema, Markus Davidsen, André Droogers, Durk Hak, Staf Hellemans, Lammert Jansma, Jan Jonkers, Joris Kregting (secretaris), Jan Sloot, Hijme Stoffels, Sipco Vellenga (voorzitter), Paul Vermeer en Nico Vink.

In memoriam: Ruud Scholten

De voorzitter wijst op het overlijden van Ruud Scholten, oud-voorzitter en oud-secretaris van onze werkgroep. Hij is al op 8 november 2008 overleden en 71 jaar geworden. Zijn overlijden is ons toen ontgaan. Ruud heeft zich na zijn emeritaat direct teruggetrokken uit de werkgroep en derhalve hebben we daarvan ook geen bericht ontvangen. Neemt niet weg dat het gepast is nu we hiervan wel gehoord hebben, toch nog kort stil te staan bij zijn overlijden.

Ruud Scholten, zijn doopnamen waren Rudolf Gijsbert, heeft theologie gestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam, met een bijvak sociologie dat hij gevolgd heeft bij Pieter Smits, hoogleraar godsdienstsociologie te Leiden. Hij is in 1971 gepromoveerd op de studie: *Kerkelijke oriëntatie op de wijdere samenleving* (een inhoudsanalyse van het veertiendaags orgaan voor het hervormde kerkenwerk 'Woord en Dienst'). Nadien werd hij wetenschappelijk hoofdmedewerker sociologie van kerk en godsdienst aan de Katholieke Theologische Hogeschool te Amsterdam. Hij was trouw lid van onze werkgroep, was secretaris in de jaren 1977-1979 en is Mady Laeyendecker-Thung begin 1988 opgevolgd als voorzitter om vervolgens drie jaar later de hamer weer door te geven aan Meerten ter Borg. Zijn aandacht ging uit naar de kerk als vrijwilligersorganisatie en vooral het pastorale beroep. Daar heeft hij ook het meest over gepubliceerd.

Enkele werken die hij alleen of in samenwerking met anderen heeft gepubliceerd:

- *Tijdbesteding van predikanten* (1976).
- *Vrijwilligersarbeid in hervormde gemeenten* (1977), in opdracht van de Raad voor de Herderlijke Zorg van de Nederlandse Hervormde Kerk.
- *Vrijwilligersarbeid in hervormde gemeenten* (1978).
- *Kerk al doende. Vrijwilligersarbeid in ruim achthonderd parochies in Nederland* (1978, met L.G.M. Spruit en M.M.J. van Hemert).
- *De pastoraatsgroep, een nieuw instrument van pastorale zorg* (1986, met R.G.W. Huysmans).
- *De moeizame weg van beleren naar leren. Opzet van de catechese in de parochies van de bisdommen Haarlem en Rotterdam* (1986, met M.F.M. van den Berk).

Hij wordt herinnerd als een levendige, geestige en aimabele man met een grote inzet voor de sociologie van kerk en pastoraal werk.

Presentatie Proefschrift dr. Markus Davidsen (Universiteit Leiden):
The Spiritual Tolkien Milieu: A Study of Fiction-based Religion

De boeken van Tolkien, zoals *Lord of the Rings* (1965) en *Silmarillion* (1977) bedienen een groot leespubliek maar functioneren in sommige kringen ook als basis van een 'fiction-based religion'. Markus beschrijft hoe gemeenschappen (zoals de elven-beweging en het neo-paganisme) zich op het religieuze vlak door Tolkien lieten inspireren, later de religieuze aspecten gingen integreren in een zingevingskader en tot slot ze als basis voor religie gingen gebruiken (waaronder zelf-identificatie met specifieke rituelen). Markus onderscheidt 'fiction-based religion' van religie gebaseerd op historische teksten enerzijds en van fan-culturen anderzijds. Op basis van interviews en forumdiscussies met leden van deze bewegingen komt Markus tot de bevinding dat de religieuze dimensies in deze gemeenschappen niet slechts spel en metaforisch zijn. Ook al is de basis fictie, er wordt een geloof ontwikkeld vergelijkbaar met andere nieuwe religieuze bewegingen, met een zoektocht naar ontologie en legitimiteit maar zonder grote rol voor theologie.

Het proefschrift is te bestellen via m.davidsen@hum.leidenuniv.nl. Een samenvatting van het proefschrift leest u hier: <http://media.leidenuniv.nl/legacy/englishsummary-dissertationdavidsen.pdf>.

In de discussie worden extra informatieve vragen gesteld: Wat is de herkomst van aanhangers van deze bewegingen, is er aandacht voor 'het kwaad', hoe ziet de hiërarchie er uit en wat zijn de te verwachte ontwikkelingen in de nabije toekomst? Daarnaast wordt er gesproken over het begrip religie. Is er sprake van religie op basis van een fictie-boek, wordt het 'spel' hiervoor ernstig genoeg gespeeld? Er wordt vooral gedacht aan de lage impact van deze vorm van religie op het dagelijkse leven. Wat zijn de ethische aspecten en welke consequenties heeft het?

Boekpresentatie prof. dr. André Droogers (Vrije Universiteit) *Religion at play*

In 2006 gaf André zijn afscheidscollege aan de VU: Het gedwongen huwelijk tussen Vrouwe Religie en Heer Macht. Tijdens zijn emeritaat heeft hij dit verder uitgewerkt in de publicaties *Zingeving als spel* (2010) en *Play and power in religion* (2012). In 2014 voegt hij hier maar liefst drie publicaties aan toe: *Religion at play*, *God 3.0* en *Methods for the study of religious change* (samen met Anton van Harskamp, red.). André probeert verschillende vakgebieden te combineren (met ruimte voor eigen ervaringen) waarbij steeds de driehoek religie, macht en spel centraal staat. Hij stelt de vraag: Waar blijft mijn waarheid als er zoveel alternatieve waarheden zich aandienen? Je zou zeggen dat atheïsme voor de hand ligt maar met spel kun je aan geloof vasthouden ten midden van andere geloven. Het spel opent andere perspectieven (i.t.t. macht). Verklaringen voor religie zijn vaak functioneel; door een combinatie met symboliek komt André tot de volgende vier stappen:

1. De mens slaagt en faalt als betekenisgever door zijn confrontatie met grotere gehelen m.b.t. tijd en ruimte, het lichaam, het kwaad en de samenleving.
2. Vooral de samenleving reikt de ervaring aan van macht en onmacht. Dit is de primaire plek om dit te ervaren, maar het kan ook bij andere grote gehelen (tussen object en subject, tussen weten en niet-weten etc.). Ervaringen veronderstellen een groter geheel dat mensen overstijgt maar waarmee te dealen en te onderhandelen is. Hierdoor ontstaat religie.
3. Ervaringen van grotere gehelen zijn bronnen van de symboliek die in religie een rol spelen.
4. De vraag is hoe een gelovige vrede kan hebben met deze religietheorie. Als religie succesvol is, wordt het macht en komt het tot absolute waarheden en komt men vast te zitten zonder spel. Ware religie is die van de 'zoekende prutser' (zie de biografieën van stichters religies).

In de discussie wordt nader ingegaan op het spel. Hoe ernstig moet dit gespeeld worden wil het impact hebben? En vooral of de relativisering die het spel met zich mee brengt wel mogelijk is bij 'echte' gelovigen en zeker fundamentalisten? Ook de stichters van religies kenden immers weinig relativisering. André hoopt dat hij gelovigen verleidt om toch, al is het eens per jaar, in de spiegel te kijken en te bedenken hoe men tot de bepaalde wijze van betekenisgeving is gekomen en welke machtsstructuren daarbij gepaard gaan. De discussie eindigt met de mate waarin hier een religietheorie wordt gepresenteerd. Religie wordt gezien als menselijk verschijnsel met aandacht voor macht, sociale verhoudingen en betekenisgeving. Maar omdat de veronderstellingen niet worden getoetst, blijven ze speculatief.

Onderzoekspresentatie dr. Paul Vermeer (Radboud Universiteit): Bloeiende christelijke gemeenschappen in Nederland

Samen met prof. dr. Peer Scheepers onderzoekt Paul op dit moment bloeiende evangelische en baptistische gemeenschappen die, tegen het ontkerkelijgingsproces in, groeien in aantal leden/bezoekers. Aan de hand van hun religieuze geschiedenis, sociale kenmerken van de leden/bezoekers en organisatorische kenmerken wordt geprobeerd een godsdienstsociologische verklaring te geven voor dit verschijnsel. Drie verklaringen zullen worden getoetst op basis van de Amerikaanse studie van Ellingson (*The megachurch and the mainline*, 2010):

1) *Cultural-market explanation:*

De religieuze voorkeuren en interesses van hedendaagse religieuze consumenten zijn veranderd en succesvolle geloofsgemeenschappen weten goed aan te sluiten bij deze veranderende voorkeuren en interesses.

2) *Church-sect theory explanation:*

Succesvolle geloofsgemeenschappen zijn vitale gemeenschappen omdat ze in een zekere spanningsvolle relatie tot de seculiere cultuur staan. Deze spanningsvolle relatie stimuleert een soort 'wij-zij denken' dat de interne cohesie van geloofsgemeenschap versterkt. Echter, om aantrekkelijk te zijn voor buitenstaanders mag de spanning weer niet te groot zijn. Succesvolle geloofsgemeenschappen bieden dan ook een juiste mix van theologisch conservatisme en gedeeltelijke acceptatie van de omringende cultuur.

3) *Explanation referring to organizational characteristics:*

Het succes van sommige geloofsgemeenschappen kan ook nog worden toegeschreven aan specifieke organisatorische kenmerken waardoor deze gemeenschappen zich onderscheiden van de doorsnee RK-parochie of PKN-gemeente.

De succesvolle geloofsgemeenschappen zijn netwerkachtige organisaties die leden binden door democratisering van het leiderschap, door ondersteuning voor de plausibiliteit van de eigen geloofskeuze en door versterking affectieve banden met andere leden. In het onderzoek worden tevens nog andere godsdienstsociologische verklaringen meegenomen, zoals een sterke religieuze socialisatie, een hoog geboortecijfer en switching vanuit andere conservatieve gemeenschappen.

De toetsing zal plaats gaan vinden (medio 2015) aan de hand van een kwantitatief survey onder de leden/bezoekers van een aantal van dit soort bloeiende kerkelijke gemeenschappen. In dit survey zullen de leden/bezoekers vragen beantwoorden over het organisatorisch functioneren van hun geloofsgemeenschap, over hun eigen religieuze geschiedenis en over allerlei sociale kenmerken.

In de discussie gaat het er vooral over of de organisatiekenmerken en de context van de gemeenschappen via een survey onder leden/bezoekers wel voldoende in beeld kan worden gebracht. Apart organisatieonderzoek zou een welkome aanvulling zijn en tevens is het interessant om ook regio's mee te nemen waar het ontkerkelijgingsproces sterker is. Tot slot worden de rol van de charismatische voorganger en de mate waarin de gemeenschappen als 'doorgangshuis' functioneren (nieuwe leden/bezoekers komen maar gaan na verloop van tijd ook weer) getipt.